

НМІУ. Фонди. Колекційний опис № 645 «Фізична культура і спорт. Участь Збірної України у 26 літніх Олімпійських іграх (м. Атланта, штат Джорджія, США) – 19 липня – 4 серпня 1996 р. Вклад українських спортсменів у розвиток олімпійського спорту».

Олімпійські ігри. Участь українських спортсменів в Олімпійських іграх: перемоги та поразки: навч.-метод. посіб. / Олексієнко Я. І., Ведмедюк А. Д., Меньших О. Е. Черкаси: Чаркаський національний університет імені Богдана Хмельницького. 2016. 80 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.cdu.edu.ua/496/1/oleksienko.pdf> (дата звернення: 19. 11. 2021.).

Олимпийский спорт: в 2 т. Т. 1 / Платонов В. Н. и др. – Киев: Олимп. лит., 2009. – 736 с.

Олимпийский спорт: в 2 т. Т. 2 / Платонов В. Н., и др. – Киев: Олимп. лит., 2009. – 695 с.

Олімпійські талісмани. URL: <https://uk.xn---7sbiewaowdbfdjyt.pp.ua/2978449/1/olimpiyski-talismani.html>. (дата звернення: 17. 01. 2022.).

Токіо 2020: Рохас б'є світовий рекорд, Тамбері і Баршим ділять олімпійське золото, а Джакобс сенсаційно перемагає на 100-метрівці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uaf.org.ua/2021/08/01/tokio-2020-rokhas-b-ie-svitovuj-rekord-tamberi-i-barshym-diliat-olimpijske-zoloto-a-dzhakobs-sensatsijno-peremahaie-na-100-metrivtsi/> (дата звернення 24.01.2022.).

Atlanta Selected Over Athens for 1996 Olympics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/1990/09/19/sports/atlanta-selected-over-athens-for-1996-olympics.html>. (дата звернення: 11. 01. 2022.).

Сергій Сіренко

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
експозиційно-виставкової роботи,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Serhiy Sirenko

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Leading Researcher,
Research Department of
Exposition and Exhibition work,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИГОТОВЛЕННЯ ЧОВНІВ-ДОВБАНОК НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ КИЇВЩИНІ ТА ЧЕРНІГІВЩИНІ (1920-і – 2010-і рр.)

TECHNOLOGICAL ASPECTS OF MAKING DUGOUTS IN THE LEFT BANK KYIV AND CHERNIHIV REGIONS (1920s – 2010s)

Анотація

У статті на основі письмових, візуальних джерел та наукової літератури розглянуто технологію виготовлення човнів-довбанок на Лівобережній Київщині та Чернігівщині в 1920–2010-х рр. З'ясовано, що в регіоні дослідження побутувала і використовується дотепер довбанка поліського типу, яка має загострену чи заокруглену носову частину і корму. Технологія виготовлення човна засвідчує існування в 1920–2010-х рр. плоскодонки-одноревки з розпареними бортами. Її виробництво проходить такі етапи: «обкатка човна», бити «правду», «бортування», забивання «сторожів», «розкладка човна», «нашивка» (здійснюють не завжди), «смоління». У виробництві за дев'яносто років майже нічого не змінилося. Такі човни залишаються популярними серед рибалок і сьогодні. Результати дослідження дозволили дійти висновків, що виявлені світліни із зображенням виготовлення довбанки в фондах Національного музею історії України та науковому архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України належали Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Також встановлено авторство світлин, час створення і навіть місце друкування. Усі фотографії були зроблені в селі Старосілля (Жукинська волость, Остерський повіт, Чернігівщина). Уперше здійснено спробу розгляду експозиційної діяльності

Музею народознавства Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Встановлено, що музей розташовувався в приміщенні ВУАН (бул. Шевченка, 14) на третьому поверсі. Він займав чотири зали, які називалися: «Народна техніка», «Громадське життя», «Порівняльне народознавство» та «Відділ стаціонарного дослідження села». Остання кімната була присвячена селу Старосілля, у якій стенд № 3 висвітлював виробництво довбанки. Здійснено спробу відтворення інформації стенду № 3, подавши тринадцять світлин із виробництва човна в с. Старосілля. Ці відомості необхідні для створення віртуальної експозиції або ж фізичного відновлення Музею народознавства.

Ключові слова:

видовбаний човен (довбанка), Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Музей народознавства, Д. Демуцький, А. Онищук, Старосілля.

Abstract

The article examines the technology of making dugouts in the Left Bank of Kyiv and Chernihiv regions in the 1920s and 2010s on the basis of written and visual sources as well as scientific literature.

It was found out that the Polissia-type dugouts, which has a pointed or rounded prow and stern, was and still is used in the analyzed area. The technology of making the boats testifies to the existence in the 1920s and 2010s of dugouts-flatboats with soaked sides. Their production goes through the following stages: «running of boat», beating of «truth», «siding», hammering «guards», «boat layout», «stripe» (not always performed), «resin». Almost nothing has changed in ninety years.

Such boats remain popular among anglers today.

The results of the study allowed us to conclude that the photos depicting the making of dugouts in the collection of the National Museum of the History of Ukraine and scientific archive of Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine belonged to Fedir Vovk Cabinet of Anthropology and Ethnology. The authorship and time of the photos and even the place of printing are also established. All photos were taken in the village of Starosillya (Zhukyn volost, Oster district, Chernihiv region).

For the first time an attempt has been made to consider the expositional activity of the Museum of Ethnology of Fedir Vovk Cabinet of Anthropology and Ethnology. It was established that the museum was in the premises of the Ukrainian Academy of Sciences (14 Shevchenko Blvd.) on the third floor. It occupied four halls, which were called: «Folk Technology», «Community Life», «Comparative Ethnology» and «Department of Stationary Rural Research». The last room was dedicated to the village of Starosillya, where the stand № 3 covered the production of dugouts.

An attempt has been made to reproduce the information of the stand № 3, providing thirteen photos of the production of a boat in the village of Starosillya.

This information is necessary for the creation of a virtual exhibition or physical restoration of the Museum of Ethnology.

Keywords:

dugout (dovbanka), Fedir Vovk Cabinet of Anthropology and Ethnology, Museum of Ethnology, D. Demutskyi, A. Onyshchuk, Starosillya.

Протягом останніх п'яти років в Україні активно звертають увагу на вітчизняну транспортну систему. Розглядають, розробляють, втілюють різні проекти: відновлення річкових перевезень вантажів; транспортну систему «Гіперлуп»; «Велике будівництво» автошляхів; Укрзалізниця оновлює вагони, триває реконструкція трубопроводів тощо. Усі ці програми орієнтовані на сучасний та майбутній транспорт. Зовсім не звертається увага на традиційний, яким активно послуговувалися до II пол. XX ст. І це об'єктивно. Він значно поступається сучасному. Ніхто у 2021 р. не буде перевозити цукровий буряк із поля на завод підводи, як це робили в XIX ст.

Постановка проблеми. В українському суспільстві заведено вважати, що традиційний транспорт зник або перебуває на межі зникнення чи використовується у туризмі. У реальності це не так. У Карпатах у XXI ст. продовжують використовувати влітку сани замість воза¹. На Західному Поліссі активно послуговуються гужовим транспортом. Поширена тенденція переобладнувати вози (міняючи прямий на трикутний дишель) і використовувати його як причеп до трактора. (Рис. 1)

Рис. 1.

Фото С. Сіренка «Використання кінського возу як причепа, с. Тельчі, Маневицький р-н, Волинська обл., 2016 р.» (Архів ДНЦЗКСТК)

¹ Бідношія Ю., Бондаренко Г., Буйських Ю., Васянович О., Величко Т., Маховська С., Таран О., Чаплик К. Етнографічний образ сучасної гуцульщини // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 65–75. Див. с. 4 вставки.

Дерев'яні човни продовжують застосовувати при риболовлі по всій Україні. Усе вище зазначене робить вивчення традиційного транспорту важливим і сьогодні. Підсилює актуальність практична археологія, яка спирається на етнографічний матеріал у виробництві човнів. Яскравим прикладом є реконструкції довбанок Житомирською археологічною експедицією².

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні технологічних аспектів виготовлення довбанок у 1920–2010-х рр. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати світлин з фондів Національного музею історії України (далі НМІУ), Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – АНФРФ ІМФЕ), на яких зображено виробництво довбанки;
- 2) з'ясувати походження цих фотографій;
- 3) за допомогою джерел та наукової літератури розкрити, проаналізувати особливості виробництва довбанок у 1920–2010-х рр.;
- 4) розглянути особливості експозиційної діяльності Музею народознавства Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка (далі – Кабінет);
- 5) зробити спробу реконструкції стенду світлин Музею народознавства, який ознайомлював відвідувачів із виробництвом довбанки.

Хронологічні межі охоплюють 1920–2010-і рр. Нижня межа обумовлена першою фіксацією зазначеної тематики в регіоні дослідження. Верхня – нашими польовими матеріалами.

Географічні межі дослідження охоплюють дніпровські села лівобережної Київщини та Чернігівщини. Під лівобережною Київщиною ми розуміємо територію, яка сьогодні затоплена Київським водосховищем. Населені пункти в 1920–1930-х рр. розташовувалися на лівому березі Дніпра і в 1950-х рр. входили до Київської області.

Досліджувана територія має однакові природно-географічні умови, що дає можливість науковцям висловлювати припущення про існування спільного культурно-етнографічного комплексу вздовж Дніпра³. Врахувавши такий підхід, вважатимемо, що в 1920-х рр. довбанки в усіх лівобережних придніпровських селах у регіоні дослідження, виробляли так само, як у Старосіллі. А на початку XXI ст. виробництво відбувається у той же спосіб, як у селі Мньов Чернігівського району Чернігівської області.

Вважаємо за необхідне навести значення термінів, якими послуговуватимемося в цій статті, щоб уникнути плутанини та непорозуміння. Хронологічні межі назви «Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка» охоплюють 1921–1934 рр. – період, у який також вживалася і назва «Музей антропології та етнології імені Ф. Вовка». Словосполучення «інвентарна книга» тотожне з терміном «книга». Музей народознавства – установа, яка діяла при відділі етнології Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка. Інші його назви – «Музей ім. Хв. Вовка», «етнологічний музей» ми у статті не використовуємо.

Джерельну базу дослідження можна поділити на дві групи: письмові та візуальні документи. До першої належить інвентарна книга світлин Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка, друковані звіти про діяльність установ Всеукраїнської академії наук (ВУАН) та польовий матеріал. Докладну інформацію про книгу світлин можна знайти у статті «Інвентарна книга світлин Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка: джерело до вивчення історії музейного діловодства та етнографічних відомостей»⁴, тому детально зупинятися на ній не будемо.

Президія Всеукраїнської академії наук друкувала щорічні звіти про діяльність різних наукових установ. Нас цікавили Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Фотографічна лабораторія та Етнографічна комісія⁵.

Польові матеріали були зібрані автором статті у 2010-х рр. у с. Мньов Чернігівської області. Розшифрування проводив сам записувач, що дало можливість до розшифровок включити інформацію з польового зошита, які доповнили записану інформацію. Матеріали були здані в АНФРФ ІМФЕ⁶. Більша частина інформації про виробництво та застосування довбанок уперше вводиться в науковий обіг у цій статті, хоча незначні відомості уже використовувалися⁷.

До другої групи джерельної бази належать фото, які зберігаються у фондах НМІУ та АНФРФ ІМФЕ. У НМІУ нами виявлено сім чорно-білих світлин із зображенням етапів виготовлення човнів села Старосілля (Жу-

² Пустовіт Ю., Сімонов Д. «Академія наук. Корабли Киевской Руси. Гость Андрей Петраускас. Эфир от 14.06.2018» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/radio/science-academy/akademija-nauk-korabli-kyivskoi-rusi-hist-andrij-petrauskas-efir-vid-14062018--2476531.html> (дата звернення: 4.11.2021); Wild Fox. Човен. Експериментальна археологія. Реконструкція лодії – етап 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://youtube.com/watch?v=NWCP0irFhKM> (дата звернення: 4.11.2021).

³ Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у XX столітті як соціокультурна проблема // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 58.

⁴ Сіренко С. Інвентарна книга світлин Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка: джерело до вивчення історії музейного діловодства та етнографічних відомостей // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2021. – № 7. – С. 421–422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/497> (дата звернення: 5.11.2021).

⁵ Звідомлення за 1921 рік / Всеукр. акад. наук. – Берлін: Вид-во Укр. Молоді, 1923. – 76 с.; Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві: з нагоди п'ятиріччя існування Академії 1918–1924 / Всеукраїнська Академія наук. – Київ, 1924. – 166 с.; Звідомлення за 1925 рік Української Академії наук у Києві / Українська Академія наук. – Київ, 1926. – 80 с.; Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – Київ, 1993. – 376 с.; Історія Академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. – Київ, 1998. – 763 с.;

⁶ АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14-5. Спр. 741. 274 арк.

⁷ Сіренко С. Рибальські пристосування села Мньов (за матеріалами експедицій 2010, 2018 років) // Народна культура Чернігівського району (традиція та сучасний стан побутування) [Текст]: зб. ст. / Г. П. Андрєєва, Н. В. Боренько, О. О. Боряк та ін.; редкол. О. Ю. Бріцина, О. О. Васянович, К. А. Литвин та ін. – Житомир, 2019. – С. 68.

кинської волості, Остерського повіту, Чернігівщина). Усі фотографії мають прямокутну форму (18x24) і наклеєні на картон, а на звороті написаний текст. Текст світлин має такі складові: порядковий номер (147, 148, 151, 153, 154, 155, 489), інформація про зображення, населений пункт (Старосілля) та рік фотографування (1922 і 1929). Підписи зроблені синім чорнилом⁸.

Порівнявши номери та підписи світлин із записами інвентарної книги світлин Кабінету, бачимо, що деякі цифри та підписи збігаються. Отже, світлини з НМІУ належали Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Але в книзі міститься більше записів про світлини з виробництва довбанки, ніж ми виявили в НМІУ⁹.

Автором фотокарток, зроблених у 1922 р., є Данило Демуцький. Авторство світлини 1929 р. не вказано¹⁰. Д. Демуцький із 1921 р. по 1925 р. працював помічником вченого консерватора з виконанням обов'язків фотографа в Кабінеті. З 1923 по 1924 рр. він був керівником (але нештатним постійним співробітником) Фотографічної¹¹ лабораторії¹². Автором фотографії 1929 р. є Антін Онищук¹³.

На світлині Ф-15830 у нижньому кутку міститься напис «фото-лабораторія В.У.А.Н.». Звітні документи ВУАН говорять, що Фотографічна лабораторія для Кабінету в 1923 р. провела «11 збільшень етнографічних знімків з виробу човна... розмірами 18x24 сантиметра»¹⁴.

Отже, фотокартки НМІУ з виробництва довбанки у Старосіллі були зроблені в 1922 р. Данилом Демуцьким і ним же виготовлені у Фотографічній лабораторії при ВУАН у 1923 р. для Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка.

Світлини з Архіву наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ чорно-білі, а одна коричневого кольору. Усього виявлено 11 штук та 2 копії.

Форма світлин прямокутна, але в однієї – квадратна¹⁵. Не на всіх фотографіях на звороті є текст. Якщо текст є, то має такі складові: номер (3, 9, 150, 152, 154, 158), інформація про зображення. Значення чисел 3 і 9 не вдалося з'ясувати, а інші – це порядковий номер в інвентарній книзі Кабінету.

На знімках відображено процес виготовлення човна, який збігається з фотографіями НМІУ – один і той самий чоловік виробляє довбанку. Є повністю однакова світлина, де зображення, текст та номер на звороті ідентичні (Ф-15830 – (Ф. 1, Спр. 906, арк. 9). У деяких – однакове зображення, але відсутні номери чи підписи мають різні редакції (Ф-15829 – Ф. 1, Спр. 906, арк.3; Ф-15831 – Ф1, Спр. 906, арк. 2; Ф-15826 – Ф. 1, Спр. 906, арк. 5). Особливістю світлин з ІМФЕ є те, що вони менших розмірів і не наклеєні на картон. Порівнявши ці знімки з записами у книзі світлин Кабінету, бачимо, що вони однакові.

Отже, фотографії з ІМФЕ також належали Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Їх зробив Д. Демуцький у 1922 р. у с. Старосілля. Ці світлини доповнюють музейні й становлять єдиний комплекс із виробництва човнів у Старосіллі.

Фото з ІМФЕ зберігаються у фонді «Етнографічна комісія Всеукраїнської академії наук (1921–1933)». Відомо, що Етнографічна комісія в Старосіллі не проводила дослідження. Справа 906 пов'язана з Ю. Павловичем, який був нештатним працівником Кабінету і співпрацював з Етнографічною комісією¹⁶. Тому світлини були зараховані до фонду Етнографічної комісії.

Аналіз досліджень та публікацій. Уперше увагу на транспорт звернув Федір Вовк. У 1927 р. у Празі Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова видав збірник праць Ф. Вовка під назвою «Студії з української етнографії та антропології»¹⁷. У збірнику дослідник звернув увагу на схожість між літописними ладдями й запорізькими чайками. У тих і в інших основа складалася з видовбаного з одного дерева човна, обшитого по бортах доволі високо дошками, обидві мали по два керма (на кормі й на носі), щоб не було зіткнення й плутанини під час поворотів. Ф. Вовк приділив значну увагу назвам човнів, які використовувалися в Україні та Кубані¹⁸.

⁸ Фонди НМІУ. Ф-15818, Ф-15826 – Ф-15831.

⁹ Сіренко С. Інвентарна книга світлин Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка: джерело до вивчення історії музейного діловодства та етнографічних відомостей. С. 422.

¹⁰ Інвентарна книга. Фотографії №№ 1–682. Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка, 1922 р.

¹¹ Фотографічна лабораторія була створена 1921 р. у складі Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. У 1923 р. відокремлена і почала функціонувати як установа при Спільному зібрані ВУАН. До 1925 р. працювала не регулярно. З 1927 р. для Лабораторії виділені перші штатні одиниці. 1928 р. передана до установ Другого, Фізико-математичного відділу, а 1930 р. передана до установ при президії Першого, Природничо-технічного відділу.

¹² Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві: з нагоди п'ятиріччя існування Академії 1918–1924 / Всеукраїнська Академія наук. – Київ, 1924. – С. 35; Звідомлення за 1925 рік Української Академії наук у Києві... С. 7; Історія Академії наук України. 1918–1923... С. 520; Історія Академії наук України. 1924–1928... С. 611; Колеснікова В. А. Музей (Кабінет) Антропології та Етнології імені проф. Хв. Вовка / В. А. Колеснікова, І. В. Черновол, А. С. Яненко; Національна академія наук України; Інститут археології. – Київ, 2012. – С. 25; З праці відділів Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка (Короткий огляд) // Бюлетень Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. – 1925. – Ч. 1. – С. 15.

¹³ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. 21/22. – С. 7.

¹⁴ Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві. – Київ, 1924. – С. 36.

¹⁵ АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Спр. 906. 22 арк.

¹⁶ Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві... С. 61; Історія Академії наук України. 1918–1923... С. 390.

¹⁷ Таран О. «Увесь свій вік стремів до того, щоби мати змогу працювати на рідній землі для рідної науки...». Вовк Ф. К. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / Федір Вовк; передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упоряд. О. О. Савчук. – Харків, 2015. – С. 25.

¹⁸ Вовк Ф. К. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / Федір Вовк; передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упоряд. О. О. Савчук. – Харків, 2015. – С. 95.

Довбанки села Старосілля Жукинської волості Остерського повіту на Чернігівщині вивчав Антін Онищук. Він уже в 1923 р. підготував до друку статтю «Виріб човна» і виголосив доповідь на науковому засіданні Кабінету¹⁹. Матеріал було надруковано в 1929 р. у збірнику статей «Матеріяли до етнології й антропології». У статті автор розглянув теоретичні та методологічні основи дослідження, зазначивши, що «засоби навігації у різних народів землі, найбільш примітивної форми їх можна поділити на дві групи: знаряди навігації, що видовбані з одної суцільної колоди та такіж знаряди, що їхній корпус зроблений з окремих плоских частей певного матеріалу, які разом в купі замикають з трьох боків порожню середину»²⁰. Описав технологію виробництва, залучивши візуальні додатки (малюнки та світлини). Малюнки виконав Юрій Павлович, а світлини Данило Демуцький та Антін Онищук. Автор звернув увагу, що видовбані човни використовували не лише українці, а й інші народи²¹.

У статті використано 14 світлин, 12 (№№ 1, 4–14) із яких – виявлені у фондах НМІУ та ІМФЕ зображення з виробництва довбанки. Підписи у статті під фотокартками збігаються із записами інвентарної книги світлин Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка.

Отже, стаття А. Онищука розкриває не лише етапи виробництва човна, а й показує це світлинами. Деякі фотокартки ми не виявили в спеціалізованих фондах.

Про човни с. Старосілля писала Н. Заглада в провіднику Музею народознавства при Кабінеті антропології та етнології ім. Ф. Вовка, де розкрила особливості експонування музейних предметів та етапи виробництва довбанки²².

Тему водного транспорту висвітлювали в історико-етнографічних монографіях «Українці». Так, І. Симоненко коротко розглянув плоти, пороми, види човнів. Зазначив тоннажність «дуба» та полубайдаки (11–33 т), байдаки (491 т)²³. Микола Приходько та Кость Гуслистий зробили короткий екскурс в історію водного транспорту східних слов'ян, запорожців. Розглянули діяльність, побут лоцманів та «вільних матросів», розвиток пароплавства²⁴.

У 1990 р. Архип Данилюк написав невелику розвідку «Човнярство в Північно-західній частині Волинського Полісся», де подав письмові відомості з виробництва та використання човнів у часи Русі-України та в період будівництва Луцького замку. Розповів про виявлення старого човна у 1968 р. в озері Світязь та про спроби його підняти²⁵. Особливо привертає увагу у його розвідці один спосіб виготовлення човна в XI ст.: «Робили повздожній розщеп дерева ще на корені, поступово протягом декількох років розширюючи його за допомогою клинів»²⁶.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українській етнології ґрунтовно вивчав традиційні засоби пересування Михайло Глушко. Він значною мірою зосередився на дослідженні водного транспорту, який вважає давнішим (ніж сухопутний), його розвиток спричинений рибальством²⁷. М. Глушко розробив класифікацію, що базується на технологічному способі виготовлення та наявності основних компонентів конструкції. За нею науковець виділяє такі типи човнів:

- 1) суцільна довбанка-одnodеревка;
- 2) плоскодонка-одnodеревка з розпареними бортами;
- 3) човен із окремим каркасом, який обшивали дошками;
- 4) «лодка» з дощок без каркаса²⁸.

Увів до наукового обігу багато польового матеріалу, який дав можливість зробити такі висновки:

1. На межі ХХІ ст. на території Київського Полісся збереглися довбанки.
2. Територію походження довбаного човна з розвернутими бортами вивчити поки що важко. «Для цього потрібно провести додаткові польові дослідження в прирічкових поселеннях басейну Тетерева, насамперед у тих, які примикають до Дніпра»²⁹.
3. У басейні рік Ужа і Тетерева до 1940-х рр. основним видом водного транспорту був плоскодонний «човен» – одnodеревка («довбанка»). «Лодку» із соснових дощок місцеві жителі почали застосовувати лише у ХХ ст.

²⁵ Данилюк А. Човнярство в Північно-Західній частині Волинського Полісся // Радянське життя. – 1990. – 26 травня. – С. 56–57.

²⁶ Данилюк А. Човнярство в Північно-Західній частині Волинського Полісся... С. 56.

²⁷ Глушко М. Історія народної культури українців: навч. посібник / Михайло Глушко. – Львів, 2014. – С. 70.

²⁸ Глушко М. Човни та їх локальна специфіка // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; Інститут народознавства НАН України. Львів, 1997. – Вип. 1. Київське Полісся. – 1994. – С. 53; Глушко М. Історія народної культури українців... С. 71; Його ж. Транспорт // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. – Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.), Г. В. Боряк (заст. голови), Я. В. Верменич, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. М. Даниленко, Л. О. Зашкільняк, С. В. Кульчицький (заст. голови), О. Є. Лисенко, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов (відп. секр.), О. П. Толочко, О. А. Удод, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України. – Київ: «Наукова думка», 2018. – С. 206.

²⁹ Глушко М. Човни та їх локальна специфіка... С. 61.

¹⁹ Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві... С. 33–34.

²⁰ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 7.

²¹ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 7–24.

²² Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля). – Київ, 1930. – С. 17–19, 41.

²³ Симоненко І. Ф. Водний транспорт // Українці. Історико-етнографічна монографія / Гол. ред. М. Т. Рильський. – Київ, 1959. – С. 287–289.

²⁴ Приходько М. П., Гуслистий М. Г. Водний транспорт // Українці. Історико-етнографічна монографія. Т. 1 (Народна культура і побут дожовтневого періоду) / Ред. К. Г. Гуслистий. – Київ, 1960. – С. 260–269.

4. Довбанка Житомирського Полісся мала дві суцільні перегородки («порожків»)³⁰.

Виробництвом довбанок на Чернігівщині цікавився Богдан Сауляк, який у 2017 р. на всеукраїнській конференції «Актуальні питання вивчення та збереження традиційної культури Східного Полісся (за матеріалами Ріпкинського району Чернігівської області)» виголосив доповідь «Традиційна технологія виготовлення човнів у с. Губичі Ріпкинського району Чернігівської області»³¹.

Вивченням водного транспорту Західного Полісся займалася Алла Дмитренко. Вона польовий матеріал (види та типи довбанок, регіональну термінологію, техніку безпеки на довбанках, способи керування тощо) використовує у своїй лекційній діяльності³².

Як бачимо, етнологи переважно вивчали довбанки Західного та Центрального Полісся. Вони з'ясували, що виробництво таких човнів масово відбувалося до 1960-х років; жителі Київського Полісся застосовували «сторожки», щоб досягти однакової товщини бортів і дна довбанки, а поліщуки Житомирщини визначали товщину «на око» та «на оцуп».

Слід зазначити, що довбанкам приділяють увагу й у музеях, використовуючи їх в експозиціях та виставках. Наприклад, у відділі давньої історії Волині Волинського краєзнавчого музею експонується човен-довбанка XVII ст.³³. При Маневицькому краєзнавчому музеї організовується музей одного експоната «Маневицький човен-моноксил». У ньому буде експонуватися довбанка (моноксил) великих розмірів (довжина 12,20 м, товщина борту – 7–8 см, глибина – 0,95 м), яка була знайдена у 2015 р. між селами Копилля та Старосілля Маневицького³⁴ району³⁵. На виставці «Пам'ять про отчий край» Державного наукового центру захисту

культурної спадщини від техногенних катастроф у м. Чорнобилі експонується човен із с. Страхолісся Чорнобильського району. У Приватному історико-етнографічному музеї «Козацькі землі України» (с. Вереміївка Чорнобаївський³⁶ р-н Черкаської обл.) зберігаються довбанки, вироблені в XXI ст. у населених пунктах чернігівського узбережжя Київського водосховища. Ці довбанки схожі на човни, які ми зафіксували в с. Мньов. Тому можемо вважати, що у регіоні дослідження в XXI ст. виробництво довбанок відбувається за спільною технологією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виробництва довбанки потрібне спеціальне дерево. У 1920-х рр. човни видобували з верби, осоки, тополі і липи. Найкращим матеріалом вважалася верба, але не кожна. Її якість визначали за місцем зростання: якщо на висоті, на піщаному ґрунті, то така верба не міцна і дуже колеться; якщо у вологому місці, то важка, міцна. З останньої – виходили гарні довбанки³⁷. У XXI ст. використовують вербу, звертають увагу лише на її об'єм та період заготівлі³⁸.

Сьогодні не виготовляють човни з осики, тополі та липи. Причиною цього є відсутність гарного майстра, який би вмів працювати не з міцним матеріалом. Такої майстерності можна досягти, маючи велику практику. У реальності навіть вербу відповідну важко знайти. Вербові човни мають тривалий період експлуатації (30–50 років); липові – лише 2–5 років; осокорові та тополеві служать 10–12 років, але якщо добре вберуть смоли, то 20 літ³⁹. Отже, у регіоні дослідження довбанку виготовляли і виготовляють із м'яких порід дерев. Тверді, насамперед дуб, не використовували.

Зрубавши дерево, одпилювали непотрібні частини⁴⁰. Вважають, що дерево треба спилувати зимою, коли воно ще «мертве»⁴¹. Сосну могли рубати восени, а транспортний засіб виготовляти з неї навесні⁴². Заготовку виставляли на підставки, щоб колода лежала рівно. Сокирою обтесували усі сторони, позбавляючись від кори. Потім там, де буде дно, більше обтесували. Щоб тесати рівномірно, майстер часто відходив на кілька кроків і дивився. Ця дія іменувалася «обкатка човна» або «облезування з більшої тріски»⁴³.

Навесні били «правду» за допомогою мотузки. Для цього шнур, намочений у воді з розтертим вугіллям, прикладали до середини заготовки-човна. Один кінець мотузки хтось тримав на «носі» човна, а другого

³⁰ Глушко М. Човни та їх локальна специфіка... С. 61; Його ж. Водний транспорт поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, Р. Омеляшка. – Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. – Львів, 2003. – С. 49–58.

³¹ Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання вивчення та збереження традиційної культури Східного Полісся (за матеріалами Ріпкинського району Чернігівської області)» 24 листопада 2017 року. – Київ, 2017.

³² Игорь Лукашевич. Водний транспорт [Цикл лекцій «Культурна спадщина України». Читає кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності ВНУ ім. Лесі Українки] документознавства і музейної справи СНУ ім. Лесі Українки Алла Дмитренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=5qkocBKPG_4. (дата звернення: 7.12.2021).

³³ Відділ давньої історії Волині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/ekspozicija/viddil_davnoji_istoriji_volini/7-1-0-6. (дата звернення: 13.01.2022).

³⁴ З 2020 р. належить до Камінь-Каширського р-ну.

³⁵ Хомич П. Нововиявлені пам'ятки підводної археології Волинського Полісся // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Маневиччина, Чорторийськ і Кукли в історії та культурі рідного краю. Науковий збірник. Випуск 71. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк-Маневичі. Упоряд.: Г. Бондаренко, А. Силіук, П. Хомич, С. Чибирак. – Луцьк, 2021. – С. 45, 47.

³⁶ З 2020 р. належить до Золотоніського р-ну.

³⁷ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 7–8.

³⁸ АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14-5. Спр. 741. Арк. 91.

³⁹ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 8.

⁴⁰ Фонди НМІУ. Ф-15828; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 8.

⁴¹ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 95.

⁴² Глушко М. Історія народної культури українців... С. 72.

⁴³ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині. С. 8–9.

притримував сам майстер на «кермі» і, натягнувши, піднімав шнур. Потім пускав його. Мотузка біла по дереву і залишала чорну лінію. Після цього тесали так, щоб обидва боки від лінії були рівними. Якщо у майстра не було помічника, то він міг шнур з одного кінця прив'язати до забитого цвяха на «кермі»⁴⁴. Сьогодні майстри про такі дії не розповідають.

Затісування «корми» і «носа» відбувалося так, щоб вони вийшли піднятими. Тут потрібно зробити правильно, бо якщо мало підтесаний передок, то буде «пороти» воду, а як багато, то буде задирчастий. Так само й з кормою – багато підтесати, то ніс буде задирати. Що вужча довбанка в носі, то тихіше пливе, не лякає рибу. Після цих дій колода має уже форму човна⁴⁵. Ніс транспортного засобу завжди робили там, де тонший кінець колоди, корму – де товщій⁴⁶. Напевно, цією властивістю можна пояснити, чому такі човни й досі використовуються рибалками, і не були витіснені човнами промислового виробництва.

Перевернувши заготовку (верхом догори), майстер притискав одним коліном або сідав на неї і, тримаючи обома руками копил (**Рис. 2**), починав видовбувати середину («борт»). Роботу розпочинали з носа, видовбуючи вузько і поступово щораз ширше. Цей етап виробництва іменується «борткуванням»⁴⁷. Під час довбання на носа і корму накладали спеціальні планки («лисиці»), які запобігали розколу⁴⁸. На поч. ХХІ ст. замість «лисиць» використовують смолу (обмащують носа і корму, а потім їх накривають тканиною)⁴⁹.

Рис. 2.
Фото С. Сіренка «Копил,
який лежить на заготовці,
с. Мньов, Чернігівський
р-н, Чернігівська обл.,
2010 р.»

⁴⁴ Фонди НМІУ. Ф-15827; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 9; Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля)... С. 17.

⁴⁵ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 1; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 9.

⁴⁶ Глушко М. Історія народної культури українців... С. 72.

⁴⁷ Фонди НМІУ. Ф-15831; АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 2–2-зв.; Там само. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 91, 94; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 9.

⁴⁸ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 10.

⁴⁹ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 93–94.

Коли видовбали борт углиб до половини, перевертали човна догори дном і малим свердлом робили рядами дірки. У них забивали кілочки («сторожі») довжиною 2 см⁵⁰, витесані з вербової або осокорової кори. Це робиться для того, щоб не прорубати стінки човна більше, ніж треба, щоб була рівномірна товщина виробу. Сьогодні майстри приділяють багато уваги цій процедурі, виготовляючи міцні сторожі: «[Човен] згниває, а сторожа остаються»⁵¹.

Наступною стадією виробництва є «розкладка човна» («роздати, розвернути човна»). Для цього копали рівчак довжиною, що дорівнює довжині човна, завглибшки 30–40 см, а шириною такою, щоб краї човна захоплювали краї рівчака⁵². У рівчаку розкладали вогонь і добре напалювали, щоб було багато жару. На жар накидали стружок (які утворюються під час виробу човна), щоб добре курило. Потім перевертали довбанку дном догори так, щоб човен щільно прикривав рівчак. Краї обкидали піском, щоб дим і пара з-під човна не виходили⁵³. Майстер періодично перевіряв, чи рівномірно нагріваються сторони довбанки. Коли вони ставали гарячими, то човен перевертали і вставляли в нього «цурки» (лозини). Таких лозин втискали багато, вставляючи їх на перехрестя. Цей процес розпочинають робити з «борті». Цурки «роздають човна». Кожного дня їх побивали до низу⁵⁴. Щоб довбанка легко «роздавалася», майстер часто мочав віхоть у відро з водою і намочував боки виробу. Іноді під час такої роботи човен тріскав, тоді слабші місця скріплювали «лисицями», дерев'яними кліщами, підбиляли клинком або скріплювали металевими скобами⁵⁵. «Розкладену» довбанку ставили у спеціальне місце, де вона стояла декілька днів і сохла. Цей процес іменують «обстойка човна». Якщо якийсь бік човна косий, то на бік кріпили вагу (спеціальні колоди), щоб рівно засох та вирівняв бік⁵⁶.

Могли застосовувати інші способи «розкладання» човна. Один – передбачав після видовбування поставити його сохнути. У «Петрівку»

⁵⁰ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 91–92; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 10; Глушко М. Історія народної культури українців... С. 74; Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля). С. 17–18.

⁵¹ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 92.

⁵² АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 4; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині. С. 10; Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля)... С.18.

⁵³ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр.906. Арк. 6; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 10.

⁵⁴ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 9, 11-зв; Фонди НМІУ. Ф-15830; Глушко М. Історія народної культури українців... С. 74.

⁵⁵ Фонди НМІУ. Ф-15831; АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 7–8-зв; Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля)... С. 18–19.

⁵⁶ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 12.

(багатоденний піст, присвячений апостолам Петру і Павлу)⁵⁷, коли вода в річці тепла, мочили виріб протягом двох тижнів у водоймі, щоб став м'яким. Тоді він легко розвертався протягом двох годин. До цієї технології вдаються і у XXI ст.⁵⁸. Другий спосіб застосовували також улітку: у довбанку наливали води, кидали в неї розжареного в печі каміння і зверху добре вкривали ряднами, щоб пара не виходила. Коли добре нагрівався, за допомогою цурук його розвертали⁵⁹.

Щоб човен мав високі стінки, прикріплювали дошки («нашивки», «наставка»). Для щільнішого приставання нашивки до стінок використовували «лисиці»⁶⁰. Щоб вода не протікала під нашивку, човен коноплять (напихали в щілини мох)⁶¹. У XXI ст. у с. Мньов «нашивки» не практикують⁶². У регіоні дослідження «наставка» в довбанці, як свідчать матеріали приватного історико-етнографічного музею «Козацькі землі України», практикують дуже рідко.

Після завершення «нашивки» (а якщо довбанка без них) робили і встановлювали «боті» («ботіна»⁶³), «поріжок», «снізки». «Боті» – це дуга, яку вставляли між стінками човна, прикріпивши до дна та боків. Її переважно виробляли з сосни. «Поріжок» – дошка, яку перпендикулярно встановлювали до дна і прикріплювали до стінок. Він служив сидінням для рибалки⁶⁴. У сучасних довбанок «поріжок» відсутній, а замість нього використовується сидіння. (Рис. 3)⁶⁵ У кермо та в ніс вставляли дерев'яні палки («снізки»), щоб братися за них рукою, витягаючи човна з водойми. До передньої снізки чіпляли ланцюг для прив'язування на березі човна⁶⁶.

Рис. 3. Фото С. Сіренка «Довбанка, с. Мньов, Чернігівський р-н, Чернігівська обл., 2010 р.»

Останнім етапом у виробництві довбанки є «смоління» (вимазування зсередини та зовні смолою). Це робилося для того, щоб човен не набирив води та не гнив⁶⁷. Смоління потрібно проводити повторно, це залежить від частоти волошіння човна по землі⁶⁸.

Отже, у регіоні дослідження побутувала і побутує довбанка поліського типу, яка має загострену чи заокруглену носову частину і кермо. Технологія виготовлення човна засвідчує побутування в 1920–2010-х рр. Технологія виготовлення човна засвідчує побутування в 1920–2010-х рр. плоскодонки-одnodеревки з розпареними бортами. У їх виробництві за дев'яносто років майже нічого не змінилося. Такі човни залишаються популярними серед рибалок і сьогодні.

Технологія виробництва плоскодонки-одnodеревки з розпареними бортами була представлена в експозиції Музею народознавства Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН. Щоб встановити, як саме використовувалися фотодокументи в експозиційній діяльності, спочатку з'ясуємо його історію.

Виставкова діяльність відділу етнології Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка розпочалася з представлення предметів села Старосілля (Жукинської волості, Остерського повіту, Чернігівщина), виставка розпочала свою роботу у грудні 1922 р.⁶⁹ під назвою «Монографічне дослідження села»⁷⁰. Вона мала успіх, тому було прийняте рішення про створення Музею народознавства при відділі етнології Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Його відкрили в першому півріччі 1923 р.⁷¹ на основі колекцій: старосільської, Федора Вовка, Наукового Товариства та предметів з приватних колекцій⁷². Музей народознавства розташувався у чотирьох залах⁷³ у приміщенні ВУАН (бульв. Шевченка, 14).

Планувалося, що Музей народознавства буде складатися з таких підрозділів:

- 1) народна техніка (добування та використання вогню, обробка мінеральних матеріалів (гончарство), рослин та тваринних матеріалів (ткацтво, кушнірство));
- 2) народна архітектура;

⁵⁷ Тривалість Петрового посту залежить від Великодня: коли Пасха рання – Петрівський піст довгий, а коли пізня – короткий. Таким чином піст може становити від 8 днів до 6 тижнів. Втім, закінчується він завжди 12 липня, у день святкування пам'яті св. апостолів Петра і Павла.

⁵⁸ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 92.

⁵⁹ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 12.

⁶⁰ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 12–12-зв.; Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 13.

⁶¹ Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля)... С. 19.

⁶² АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 96.

⁶³ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 95.

⁶⁴ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 13.

⁶⁵ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 97.

⁶⁶ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 13.

⁶⁷ Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині... С. 14.

⁶⁸ АНФРФ ІМФЕ. Ф.14-5. Спр. 741. Арк. 99.

⁶⁹ З праці відділів Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка (Короткий огляд) // Бюлетень Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. – 1925. – Ч. 1. – С. 12.

⁷⁰ Гуржій О. І., Парахіна М. Б. Етнографічні осередки України в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. [Текст]: нарис діяльності. – Київ, 2004. – С. 88.

⁷¹ Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві... С. 33; Таран О. Народознавча діяльність Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка ВУАН (1921–1934 рр.) // Матеріали до української етнології. – 2007. – Вип. 6. – С. 154.

⁷² Звідомлення за 1921 рік / Всеукр. акад. наук. – Берлін: Вид-во Укр. Молоді, 1923. – С. 14.

⁷³ Таран О. Народознавча діяльність Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка ВУАН (1921–1934 рр.)... С. 155.

- 3) народні одяг, прикраси, зачісування;
 4) народне харчування (рибальство, мисливство, пасічництво, тваринництво, землеробство, зберігання продуктів);
 5) комунікація (дороги, мости, засоби пересування та перенесення); 6) обмін і торгівля;
 7) громадське життя (звичаї, обряди, вірування, народна педагогіка та дитяче життя, народні знання та право);
 8) порівняльне народознавство, яке повинне показати еволюцію явищ побуту в різних народів;
 9) фізична антропологія;
 10) палеонтологія⁷⁴.

Восьмий підрозділ мав складатися з речей, які передав Перший державний музей, та з дарів професора Караваєва. Дев'ятий та десятый – експонувати предмети з колекції Ф. Вовка⁷⁵. Через брак виставкової площі було організовано чотири зали, а саме: народна техніка, громадське життя, порівняльне народознавство та відділ стаціонарного дослідження села. Усі вони знаходилися також у приміщенні ВУАН (бульв. Шевченка, 14), але на третьому поверсі⁷⁶. Така експозиція проіснувала до ліквідації усього Кабінету. Четверта зала була присвячена селу Старосілля. Тут знаходилося 33 щити, 38 підставок та 3 вітрини, на яких розміщувалися предмети, світлин та малюнки⁷⁷. Щит, тобто стенд, № 3 висвітлював виробництво довбанки за допомогою світлин, які проаналізовані вище у цій статті. Отже, у нас є можливість відтворити інформацію стенду, яку можна буде використати для створення віртуального або відтворення Музею народознавства Кабінету.

Процес виробу довбанки з однієї суцільної колоди показував такий ілюстративний матеріал:

1. Пиляння колоди на човна.
(Рис. 4)⁷⁸

Рис. 4.
Фото Д. Демуцького «Пиляння колоди на човна, с. Старосілля, Жукинська волость, Остерський повіт, Чернігівщина, 1922 р.» (колекція НМІУ)

2. Майстер відбиває шнуром по середині заготовки «правду». (Рис. 5)⁷⁹

Рис. 5.
Фото Д. Демуцького «Майстер відбиває шнуром по середині заготовки «правду», с. Старосілля, Жукинська волость, Остерський повіт, Чернігівщина, 1922 р.» (колекція НМІУ)

3. Сокирою колоді надає форму човна. (Рис. 6)⁸⁰

Рис. 6.
Фото Д. Демуцького «Сокирою колоді надає форму човна, с. Старосілля, Жукинська волость, Остерський повіт, Чернігівщина, 1922 р.» (АНФРФ ІМФЕ)

⁷⁴ Колеснікова В. А. Музей (Кабінет) Антропології та Етнології імені проф. Хв. Вовка... С. 65.

⁷⁵ Колеснікова В. А. Музей (Кабінет) Антропології та Етнології імені проф. Хв. Вовка... С. 66.

⁷⁶ Музей Народознавства при Кабінеті Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка УАН // Бюлетень Етнографічного Товариства. – 1927. – Ч. 1. – С. 10–11.

⁷⁷ Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля)... С. 13–68.

⁷⁸ Фонди НМІУ. Ф-15828.

⁷⁹ Фонди НМІУ. Ф-15827.

⁸⁰ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 1.

4. Майстер «бортує» копилом човна. (Рис. 7)⁸¹

Рис. 7.
Фото Д. Демуцького
«Майстер «бортує»
копилом човна, с. Ста-
росілля, Жукинська во-
лость, Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(колекція НМІУ)

6. Викопування рівчака для розкладання вогнища. (Рис. 9)⁸³

Рис. 9.
Фото Д. Демуцького
«Викопування рівчака
для розкладання во-
гнища, с. Старосілля,
Жукинська волость,
Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(АНФРФ ІМФЕ)

5. Готовий «човен у колоді», який ще не розвернений. (Рис. 8)⁸²

Рис. 8.
Фото Д. Демуцького «Готовий «човен у колоді», який ще не розвернений, с. Старосілля,
Жукинська волость, Остерський повіт, Чернігівщина, 1922 р.» (колекція НМІУ)

7. Розпарює човна, прикривши ним рівчака з жаром. (Рис. 10)⁸⁴

Рис. 10.
Фото Д. Демуцького
«Розпарює човна, прикрив-
ши ним рівчака з жаром,
с. Старосілля, Жукинська
волость, Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(колекція НМІУ)

⁸¹ Фонди НМІУ. Ф-15831.

⁸² Фонди НМІУ. Ф-15829.

⁸³ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 4.

⁸⁴ Фонди НМІУ. Ф-15826.

8. Поставивши човна біля рівчака з вогнищем, намочує віхоть у відрі з водою. (Рис. 11)⁸⁵

Рис. 11.
Фото Д. Демуцького
«Поставивши човна біля
рівчака з вогнищем, намочує
віхоть у відрі з водою,
с. Старосілля, Жукинська
волость, Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(АНФРФ ІМФЕ)

9. Човен стоїть біля рівчака з вогнищем, а віхтем майстер намочує бік, щоб зробити його м'яким та щоб він легко роздавався. (Рис. 12)⁸⁶

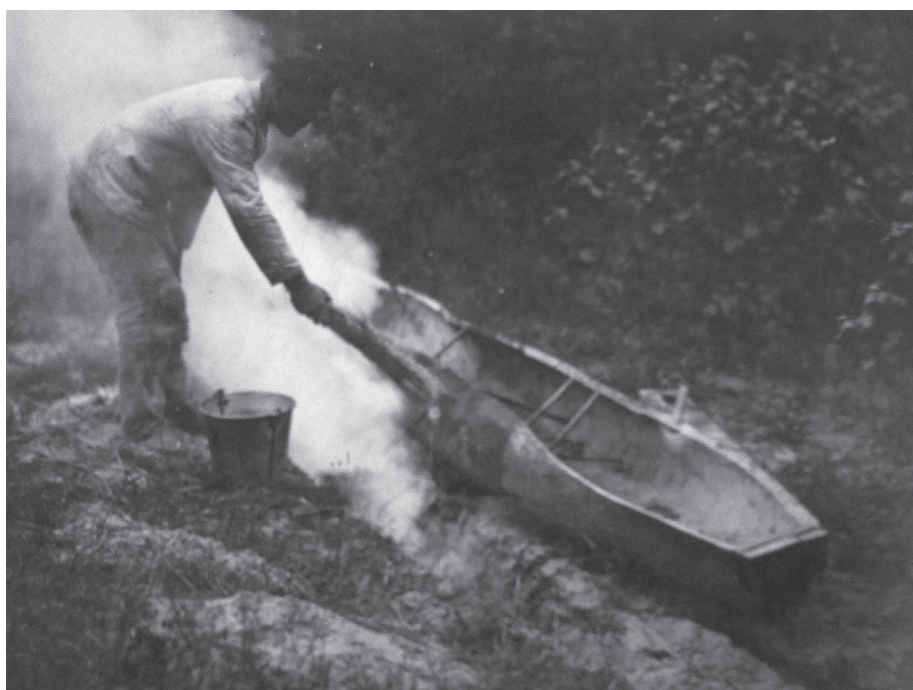

Рис. 12.
Фото Д. Демуцького
«Човен стоїть біля рівчака
з вогнищем, а віхтем
намочує бік щоб зробити
його м'яким та легко розда-
вався, с. Старосілля,
Жукинська волость,
Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(АНФРФ ІМФЕ)

10. «Роздає човна», втискаючи всередину «цурки». (Рис. 13)⁸⁷

Рис. 13.
Фото Д. Демуцького
««Роздає човна»,
втискаючи в середину
«цурки», с. Старосілля,
Жукинська волость,
Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(колекція НМІУ)

11. «Розвернений човен» (усередині вставлено багато «цурок», а на боці та носі причеплені «лисиці»). (Рис. 14)⁸⁸

Рис. 14.
Фото Д. Демуцького
««Розвернений човен»
(у середині багато встав-
лено «цурок», а на боці та
носі причеплені «лисиці»),
с. Старосілля, Жукинська
волость, Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(АНФРФ ІМФЕ)

⁸⁵ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 8.

⁸⁶ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 7.

⁸⁷ Фонди НМІУ. Ф-15830.

⁸⁸ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 10.

12. Встановлення «нашивки» на стіни довбанки. (Рис. 15)⁸⁹

Рис. 15.
Фото Д. Демуцького
«Встановлення «нашивки»
на стіни довбанки,
с. Старосілля, Жукинська
волость, Остерський повіт,
Чернігівщина, 1922 р.»
(АНФРФ ІМФЕ)

Щоб ознайомити відвідувачів із виробництвом «дуба» (великим човном, який робили з дощок у Старосіллі), на стенді висіло фото «виріб дуба з дощечок». (Рис. 16)⁹⁰

Рис. 16.
Фото А. Онищука
«Виробництво «дуба»
(човна з дощок),
с. Старосілля, Жукинська
волость, Остерський повіт,
Чернігівщина, 1929 р.»
(колекція НМІУ)

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Проаналізувавши світлини з фондів Національного музею історії України та Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, на яких зображено виробництво довбанки, встановили, що світлини належали Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка. З'ясували, що в інвентарній книзі Кабінету міститься більше записів про фотографії з виробництва довбанки, ніж ми виявили в спеціалізованих фондах. Тому пошуки світлин можна продовжувати.

Встановлено авторство світлин, час створення і навіть місце друкування. Усі фотографії були зроблені в селі Старосілля (Жукинської волості, Остерського повіту, Чернігівщина). Один відбиток 1929 р., інші – 1922 р. Автором світлин 1922 р. є Данило Демуцький, а 1929 р. – Антін Онищук. Фотографії були надруковані у Фотографічній лабораторії ВУАН.

Спираючись на візуальні, письмові джерела та історіографічні праці, розкрито особливості виробництва човнів. У регіоні дослідження довбанку виготовляли і виготовляють із м'яких порід дерев. Тверді, насамперед дуб, не використовували.

Побутувала і побутує довбанка поліського типу, яка має загострену чи заокруглену носову частину і корму. Технологія виготовлення човна засвідчує існування в 1920–2010-х рр. плоскодонки-однодеревки з розпареними бортами. Її виробництво проходить такі етапи: «обкатка човна», бити «правду», «бортування», забивання «сторожів», «розкладка човна», «нашивки» (здійснюють не завжди), «смоління». У створенні виробу за дев'яносто років майже нічого не змінилося. Такі човни залишаються популярними серед рибалок і сьогодні.

Вперше здійснено спробу розгляду експозиційної діяльності Музею народознавства Кабінету та етнології ім. Ф. Вовка. Встановлено, що музей розташовувався в приміщенні ВУАН (бульв. Шевченка, 14) на третьому поверсі. Він займав чотири зали, які називалися: народна техніка, громадське життя, порівняльне народознавство та відділ стаціонарного дослідження села. Остання – була присвячена селу Старосілля, у якій стенд № 3 висвітлював виробництво довбанки.

Здійснено спробу відтворення стенду № 3, подавши тринадцять світлин з виробництва човна в с. Старосілля. У перспективі цей стенд можна вдосконалити, розшукавши та розмістивши малюнки Ю. Павловича, які експонувалися на стенді.

⁸⁹ АНФРФ ІМФЕ. Ф.1. Спр. 906. Арк. 12.

⁹⁰ Фонди НМІУ. Ф-15818.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ).

Ф. 14-5. Спр. 741. 274 арк.

АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Спр. 906. 22 арк.

Бідношия Ю., Бондаренко Г., Буйських Ю., Васянович О., Величко Т., Маховська С., Таран О., Чаплик К. Етнографічний образ сучасної гуцульщини // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 65–75.

Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 53–64.

Відділ давньої історії Волині [Електронний ресурс]: Волинський краєзнавчий музей. – Режим доступу: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/ekspozycja/viddil_davnoji_istoriji_volini/7-1-0-6. (дата звернення: 13.01.2022).

Вовк Ф. К. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / Федір Вовк; передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упоряд. О. О. Савчук. – Харків, 2015. – 464 с.

Глушко М. Водний транспорт поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, Р. Омеляшка. – Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. – Львів, 2003. – С. 49–58.

Глушко М. Історія народної культури українців: навч. посібник / Михайло Глушко. – Львів, 2014. – 416 с.

Глушко М. С. Транспорт // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. – Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.), Г. В. Борзяк (заст. голови), Я. В. Верменич, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. М. Даниленко, Л. О. Зашкільняк, С. В. Кульчицький (заст. голови), О. Є. Лисенко, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов (відп. секр.), О. П. Толочко, О. А. Удод, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України. – Київ: «Наукова думка», 2018. – С. 205–217.

Глушко М. Човни та їх локальна специфіка // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; Інститут народознавства НАН України. Львів, 1997. – Вип. 1. Київське Полісся. – 1994. – С. 53–61.

Гуржій О. І., Парахіна М. Б. Етнографічні осередки України в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. [Текст]: нарис діяльності. – Київ, 2004. – 248 с.

Данилюк А. Човнярство в Північно-Західній частині Волинського Полісся // Радянське життя. – 1990. – 26 травня. – С. 56–57.

Заглада Н. Відділ монографічне дослідження села (село Старосілля). – Київ, 1930. – 80 с.

Звідомлення за 1921 рік / Всеукр. акад. наук. – Берлін: Вид-во Укр. Молоді, 1923. – 76 с.

Звідомлення за 1923 рік Всеукраїнської Академії наук у Києві: з нагоди п'ятиріччя існування Академії 1918–1924 / Всеукраїнська Академія наук. – Київ, 1924. – 166 с.

Звідомлення за 1925 рік Української Академії наук у Києві / Українська Академія наук. – Київ, 1926. – 80 с.

З праці відділів Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка (Короткий огляд) // Бюлетень Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. – 1925. – Ч. 1. – С. 9–17.

Ігорь Лукашевич. Водний транспорт [Цикл лекцій «Культурна спадщина України». Читає кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційної-аналітичної діяльності ВНУ ім. Лесі Українки] документознавства і музейної справи СНУ ім. Лесі Українки Алла Дмитренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=5qkocBKPG_4. (дата звернення: 7.12.2021).

Інвентарна книга. Фотографії №№ 1–682. Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка, 1922 р.

Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. Київ, 1993. 376 с.

Історія Академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. Київ, 1998. 763 с.

Колеснікова В. А. Музей (Кабінет) Антропології та Етнології імені проф. Хв. Вовка / В. А. Колеснікова, І. В. Черновол, А. С. Яненко; Національна академія наук України; Інститут археології. – Київ, 2012. – 88 с.

Музей Народознавства при Кабінеті Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка УАН // Бюлетень Етнографічного Товариства. – 1927. – Ч. 1. – С. 10–11.

Онищук А. Виріб човна в с. Старосілля, Остерського повіту, на Чернігівщині // Матеріяли до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. 21/22. – С. 7–24.

Приходько М. П., Гуслистий М. Г. Водний транспорт // Українці. Історико-етнографічна монографія. Т. 1 (Народна культура і побут дожовтневого періоду) / Ред. К. Г. Гуслистий. – Київ, 1960. – С. 260–269.

Програмка Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання вивчення та збереження традиційної культури Східного Полісся (за матеріалами Ріпкинського району Чернігівської області)» 24 листопада 2017 року. – Київ, 2017.

Пустовіт Ю., Сімонов Д. «Академія наук. Корабли Киевской Руси. Гость Андрей Петраускас. Эфир от 14.06.2018» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://>

nv.ua/radio/science-academy/akademija-nauk-korabli-kyivskoi-rusi-hist-andrij-petrauskas-efir-vid-14062018--2476531.html (дата звернення: 4.11.2021).

Симоненко І. Ф. Водний транспорт // Українці. Історико-етнографічна монографія / Гол. ред. М. Т. Рильський. – Київ, 1959. – С. 287–289.

Сіренко С. Інвентарна книга світлин Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка: джерело до вивчення історії музейного діловодства та етнографічних відомостей // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2021. – № 7. – С. 419–428 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/497>.

Сіренко С. Рибальські пристосування села Мньов (за матеріалами експедицій 2010, 2018 років) // Народна культура Чернігівського району (традиція та сучасний стан побутування) [Текст]: зб. ст. / Г. П. Андрєєва, Н. В. Боренько, О. О. Боряк та ін.; редкол. О. Ю. Бріцина, О. О. Васянович, К. А. Литвин та ін. – Житомир, 2019. – С. 62–70.

Таран О. Народознавча діяльність Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка ВУАН (1921–1934 рр.) // Матеріали до української етнології. – 2007. – Вип. 6. – С. 152–156.

Таран О. «Увесь свій вік стремів до того, щоби мати змогу працювати на рідній землі для рідної науки...». Вовк Ф. К. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / Федір Вовк; передм. О. Г. Таран; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упоряд. О. О. Савчук. – Харків, 2015. – С. 9–26.

Фонди Національного музею історії України (НМІУ). Ф-15818.

Фонди НМІУ. Ф-15826.

Фонди НМІУ. Ф-15827.

Фонди НМІУ. Ф-15828.

Фонди НМІУ. Ф-15829.

Фонди НМІУ. Ф-15830.

Фонди НМІУ. Ф-15831.

Хомич П. Нововиявлені пам'ятки підводної археології Волинського Полісся // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Маневиччина, Чарторийськ і Кукли в історії та культурі рідного краю. Науковий збірник. Випуск 71. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк-Маневичі. Упоряд.: Г. Бондаренко, А. Силюк, П. Хомич, С. Чибирак. – Луцьк, 2021. – С. 45–48.

Wild Fox. Човен. Експериментальна археологія. Реконструкція лодії – етап 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://youtube.com/watch?v=NWCPOirFhKM> (дата звернення: 4.11.2021).

Список скорочень:

АНФФ ІМФЕ – Архів наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

ВУАН – Всеукраїнська академія наук.

ІМФЕ – Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

ДНЦЗКСТК – Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф.

Кабінет – Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН.

НМІУ – Національний музей історії України.